

З ЧИСТОЇ КРИНИЦІ

М. Т. Катернога. Українська криниця.

К.: 1996. — 113 с.

При переході від традиційної культури з її всеосяжною духовністю до сучасних бездуховних споживацьких засад деякі давні явища, що продовжують залишатися в житті, десакралізуються, або й зовсім позбавляються духовного змісту. При цьому, окремі з них з разряду видатних, ключових потрапляють у другорядні, втрачають зв'язок з духовним світом, а їхні традиційні прототипи через цю набуту другорядність навіть не досліджуються, не фіксуються як цінності, не охороняються.

Саме таких деструктивних деформацій зазнала криниця. Потрапивши нині до технічних засобів водопостачання, вона вийшла за межі культури (щоправда в народі залишки традиційного ставлення ще живуть, забруднення чи осквернення криниці досі зачіпає сферу моралі й оцінюється негативно, на відміну від водойми, забруднення якої вже не вважається аморальним вчинком і як наслідок — ми перестали пити воду з водойми, чи й на криницю чекає така доля). При дослідженні минулого криниці просто забули, хоча в традиційній культурі це дуже поважне явище, рівне за масштабами хіба що землі, воді, вогнищу, рушнику, ріллі, снопу-дідуху, чи короваю. Лексичний рід криниці осягає мало не всі сакральні галузі й розгалуження традиційної культури, а “крутла” семантика вводить її в коло глибинних духовних явищ.

Цей, утворений в уявленнях і системах цінностей розрив певною мірою заповнює щойно видане дослідження Мусія Катерноги, здійснене Київським видавництвом “Техніка”. Це результат тривалих творчих зацікавлень автора, систематичного добору матеріалів протягом багатьох років. Були й спроби публікації окремих відомостей¹, та рецензована праця переважає їх повнотою і широтою висвітлення питань.

Саме втраченому сучасністю високому пієтету криниці й присвячено перший розділ — “Поетичний голос української криниці”. Автор на фольклорному матеріалі показує, що в народі цей суто прагматичний предмет фігурує як носій духовних якостей, криниця без духовного змісту в традиційній культурі неможлива, і це збігається з уявленнями про генезис криниці не від прагматичних чинників, а від світоглядних уявлень, від такої прадавньої святині як джерело, викопування якого, обкраювання чи обкладання колом по краю означало нанесення на нього свя-

щенних знаків Світу, тобто освячення, введення джерела в коло святинь. Такою і є криниця разом зі своїм синонімом колодязем крізь усю традиційну культуру. Святинею є кожна конкретна криниця та її узагальнений образ як символ, як джерело духовної святості й досконалості, чистоти і ладу, притаманних високим рівням святості. В цьому криниця подібна до води, джерела, але, вносячи в них додаткові, витворені світоглядом людини, сакральні елементи світоподібності, вона підсилює їхній сакральний рівень.

У розділі “З історії криничного будівництва” автор подає цікаві відомості з історії добування і транспортування води та зрошувальних систем, переважно за матеріалами давніх країн Середземномор'я, зосередившись згодом на вужчому аспекті — криницях та досвіді добування води з глибини. Дуже цікаві матеріали про криниці Причорноморських античних полісів — вони цілком подібні до традиційних криниць України, а за цим можемо уявити криниці скіфів та наступних епох, певно, якихось інших криниць цей край не знав. Цікаві відомості про давньоруські криниці з дерев'яними кайдубами і дубовими зрубками. Подаються відомості про криницю Антонія Печерського, криницю з коловоротом на Замковій горі Києва.

Особливий інтерес становить огляд відомих уцілілих, чи у свій час зафіксованих громадських криниць Мукачєва, Хуста, Невицька, соляних — Прикарпаття, в Олеську, “вірменської” — та ступної і зведеної над нею вежі Кам'янця-Подільського, криниць Фролівського й Видубецького монастирів у Києві. Переважно вони мають наземні будівлі з шатровими дахами й відкритими сошними стінами, подібно до традиційних каплиць над святими джерелами. Дах виводився не над цямринами, а над усією ділянкою криниці і мав сакральну світоподібну шатрову форму. Відзначені як своєрідні криниці з журавлями та поширені на Півдні дуже глибокі з кінними кератами.

Окремий розділ присвячено розкритим і нерозкритим таємницям води, її властивостям, ролі як складової життя, формам і циркуляції води у природі, прісним і солоним водам, їх запасам, проблемам водопостачання, народному досвіду визначення місць, де є ґрунтові води, зокрема лозошуканням, що є одним з небагатьох прикладів дуже успішного введення досвіду мину-

лого в сучасне життя. Можна сподіватись, що слідом за цим вся велика й розмаїта ланка традиційних уявлень про воду — не-почату, стоячу, плінну, свячену, з трьох і дев'яти криниць, трьох потоків та воду зі сліду, про численні магичні дії і правила поводження з водою як святинею повернеться в життя, науку, культуру до того, як людство, йдучи за бездуховними соціальними споживацькими ідеалами, перетворить воду на отруту. Може, саме криниця стане символічним чинником припинення цього деградаційного, самоназваного безпідставно прогресом, процесу й усієї недосконалої концепції побудови суспільства на споживацьких ідеалах. Може, саме криниця стане символом і піонером реабілітації одвічного духовного народного ідеалу ладу, природі й досконалості якого Світ не має альтернативи. А поки що доля криниці як індикатор символізує духовний крах людства в мішку соціальної ідеології.

Значна частина матеріалу присвячена розміщенню криниць на садибі, в селі; типам сучасних криниць і свердловин, насосам, технічному обладнанню систем водопостачання.

Приділено увагу й басейнам, у які збирають ринвами дощову воду на Півдні України. При всій зовнішній схожості з криницею (цямрини, корба, дашок) підземна частина грушоподібної форми свідчить про генезис басейна не від криниці, а від традиційної зернової ями, широко відомої населенню України з давніх давен. Значну увагу звернено на зовнішній вигляд криниць, характер надземної частини з різними варіантами підйому води від кювачки й журавля до корби, колеса і кера-та. Наведено кілька зразків цямрин з дашком — прийому, що прийшов на зміну відкритих зверху цямрин та зведенню шатрової будівлі над усією ділянкою криниці.

Криниця, подібно до рушника, була одним з провідних сакральних елементів традиційного світу, тим магичним жезлом, що перетворював кожен ковток води з бездуховного щоденного засобу фізичного існування на священнодійство. Тим то й досі наповнена для нас криниця значущою духовною символікою, досі є носієм ідеалу народу і чутливим показником духовного стану.

Автору рецензованої праці, почесному члену Української Академії Архітектури Мусію Тимофійовичу Катернозі виповнилося вісімдесят п'ять, творче повноліття. Народився в 1912 році в селі Мишурові на Черкащині. Архітектурну освіту здобував у Київському художньому інституті — закладі, в якому за ініціативою творчої інтелігенції України об'єднанням архітектурного та художнього інститутів

будівництво зараховувалося до кола явищ художньої творчості, а на підкреслення цієї принципової вихідної позиції навіть введено фах архітектора-художника, який поряд з технічними знаннями набував першокласну широку мистецьку освіту. Щоправда ця тенденція мала постійно опозицію, переконуючи, що мистецьке виховання непотрібне, а випускники такої школи будуть лише малювати кучері на фасадах будівель, для повноцінного творення яких потрібні лише технічні знання. Багаторічна практика переконала, що фундаментальна мистецька підготовка не тільки не заважає застосуванню технічних знань, але й сприяє включенню їх у річище пошуків духовно досконалих рішень, недоступних одним лише технічним знанням.

Так на тлі тотальної державної політики обездуховлення, соціологізації, дегуманізації всіх ланок буття, утворився центр духовного виховання, естафету ідей якого молодий вихованець (одержав вищу відзнаку за дипломний проєкт на всесоюзному огляді-конкурсі) 1940 року почав втілювати у самостійне творче життя. Серед прихильників духовної естафети і був молодий архітектор-художник Мусій Катернога. Творчу роботу перервала війна, участь в обороні Києва, поранення, госпіталь на Луганщині край села, поруч зі старовинним вітряком, і от молодий солдат-архітектор виконує його філігранний рисунок, що став згодом окрасою різних видань. Пovoєнна доля на два десятиліття пов'язує його з Академією Архітектури — дивовижним багатопрофільним закладом, що охоплював усю будівельну ланку від реального проєктування і будівництва до розробки теоретичних, технічних, технологічних питань історії архітектури та її перспектив, що прийняв під своє крило старше покоління, на той час уже відомих майстрів, і цим перетворив його в творчу школу майстрів високого класу. Вищим навчальним етапом був тут інститут аспірантури, який у 1947 році успішно закінчив, а в 1948 році захистив кандидатську дисертацію молодий архітектор М. Катернога.

Початок інтенсивної самостійної творчої роботи припадає на період повоєнної відбудови країни. На початку 50-х років розпочинається створення виставочного республіканського комплексу, в якому М. Катернога розробляє проєкт павільйону тваринництва. Саме в цій будівлі, в досвіді, набутому під час реалізації проєкту, виявляються творчі прагнення до включення в архітектуру будівель монументального мистецтва. Цей досвід згодом набув розвитку в роботі над житловими будинками Нової Каховки. Тут зміцніла

давня творча дружба з художником Григорієм Довженком, а згодом зі скульптором Іваном Макогоном. Досвід та творчі зв'язки наклали відбиток на весь творчий шлях Мусія Катерноги. Участь у створенні пам'ятників, монументальних комплексів: Д. Мануїльському (1965), С. Косіору (1968), монумента-обеліска місту-герою Севастополю (1967), нереалізовані розробки монумента-обеліска місту-герою Києву (1967), "Пагорб Слави" у Вінниці (1969), М. Залізняка та І. Гонти в Умані, розробка проектів з широким залученням засобів монументального мистецтва — станцій Київського метро (1953). Та особливий інтерес становить нереалізований дисертаційний проєкт природно-історичного музею України. Три-чотириповерхова споруда вкомпонувана в підвищення на території Ботанічного саду АН. Скульптури М. Холодного та А. Сапетіна на головному фасаді, пластичне рішення стін, експозиційні зали йдуть анфіладами невисокої будівлі, ніби зрощеної з рельєфом, пагорбом, а над ними підноситься в небо височенна стрімка вежа зі шпилем, ніби над закарпатськими храмами. Творчим спробам митця не характерна політично обумовлена зовнішня помпезність. У них виявилися виразні прагнення

ширшої і всебічної злагожденості, мистецької досконалості, сперті на оригінальні здобутки минулого, а не їхні похідні, на видатний досвід зведення індоевропейськими народами стрункого каркасного храму в чотири стовпи, а не його пізніше російське відгалуження, запроваджене в архітектуру політиками. Мабуть, ця неподібність проєкту до політично сформованого стереотипу, а також передчасна смерть академіка М. Гришка не дозволили реалізувати задум, та з висоти кінця ХХ століття, може, важливіша не сама по собі реалізація, а підкріплені проєктом прагнення творчих сил того складного часу. Вони свідчать про відчайдушний опір дегуманізації і обездуховленню, ці прагнення як духовна естафета передані наступним поколінням. Саме у такому сенсі набуває особливого смислу наступний стан творчого шляху М. Катерноги — виховання архітектурних кадрів, якому він присвятив життя з 1960 року, і щойно видана праця "Українська криниця" так яскраво характеризує напрям цих прагнень. Бажаємо ювіляру многая літа й омірянного ним гарно ілюстрованого альбому українських криниць.

Сергій ВЕРГОВСЬКИЙ

Київ

Гомін і відгомін

(З добірки вірців поезії ХХ століття про національне відродження України)

ЯКА КРАСА: ВІДРОДЖЕННЯ КРАЇНИ!

Яка краса: відродження країни!
Ще рік, ще день назад тут чувся плач рабів,
Мовчали десь святі під попелом руїни,
І журно дзвін старий по мертвому гудів.

Коли, відкільсь взялася міць шалена,
Як буря, все живе схопила, пройняла, —
І ось — дивись, в руках замаяли знамена,
І гімн побід співа невільна сторона...

Так море іноді всю ніч дрімає,
І нагло хвилями, як крилами, заб'є,
І дивним жемчугом, і барвами заграє,
І очі всесвіту до себе прикує.

Летить воно, хвилюється і ллеттється,
В обіймах сонячних і сяє, і тремтить,
І щастям все життя йому в той мент здається,
І все в путі йому і годе, і щастить.

І де взялись ці хвилі сніжно-білі,
Хто дивно так навчив їх грати і шуміть,
З яких ясних країн чайки ці налетіли,
Що вміють ніжно так і плакати, і жаліть?...

Чайки, чайки! Тоді не треба плачу,
Коли іде боротьба за волю, за життя,
Коли на хмарах я вже дивний відблиск бачу
І сонця жданого блискуче вороття.

Олександр Олесь

